

KWETSBAARHEID, VERANTWOORDELIJKHEID EN MOED

Klimaatverandering: het moment van de waarheid

Een verklaring van de Raad van Kerken in Nederland

INHOUDSOPGAVE

	pagina
Voorwoord	5
Waarom deze oproep?	6
Drie posities	8
Kwetsbaarheid, verantwoordelijkheid en moed	10
Wijsheid	12
Van schuld naar vernieuwing	14
Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping	15
Het zwaarst getroffen	15
Internationale verdelingsvragen	17
Verbondenheid	17
Pioniers	18
Oproep	20
Recente kerkelijke uitspraken	22
Wat wij zelf kunnen doen	24

verantwoordelijkheid

VOORWOORD

In de actualiteit, bij de opening van het jaarnaal en op de voorpagina's van kranten, heeft het klimaat sinds enige tijd plaats gemaakt voor de kredietcrisis en haar consequenties. Ondertussen verschijnen misschien wat minder prominent maar niet minder indringend, nog bijna dagelijks allerlei politieke en economische beschouwingen over de ingrijpende gevolgen van klimaatverandering, worden er weersvoorspellingen mee in verband gebracht en spannende films over gemaakt. Het kan haast niet anders of dit vraagstuk zal de wereldagenda voor vele jaren blijven bepalen.

Tegelijk constateren wij dat deze vloedgolf aan informatie zeer verschillende reacties oproept en verschillende uitwerkingen heeft. Het maakt ons onzeker over de eigen toekomst en die van onze kinderen. Er ontstaan sluimerende gevoelens van angst of zelfs wanhoop die een uitweg zoeken in reacties als: negeren (we willen het niet zien), ontkenning (het is niet bewezen) tot het vertrouwen op min of meer vanzelf tot stand komende oplossingen (het klimaat is zelfregulerend of: de

economie en de wetenschap zullen het wel voor ons oplossen). Vanuit de inzet voor gerechtigheid, vrede en heilheid van de schepping, nationaal en internationaal, zijn kerken en christenen geroepen om een eigen visie op deze vragen te ontwikkelen en met anderen zich in te zetten voor effectieve reacties.

Als Raad van Kerken bezien wij deze ontwikkelingen ook vanuit een pastoraal perspectief. Het christelijk geloof wil vanuit de centrale geloofsovertuiging van hoop een antwoord proberen te vinden op vragen van onzekerheid, angst en wanhoop. Niet door het suggereren van een vlucht naar een andere wereld of werkelijkheid, maar door eerlijk, nuchter en realistisch op de uitdagingen in te gaan: vanuit een hoopvolle invalshoek.

Waarom deze oproep?

Het is nu twintig jaar geleden dat de Raad van Kerken 'Een geloofsbrief over gerechtigheid, vrede en heilheid van de schepping' deed uitgaan. Deze brief opende met: 'Het is een hoopgevende zaak dat steeds meer mensen zich bewust worden van de levensgevaarlijke bedreigingen waaraan onze wereld is blootgesteld.' De Raad van Kerken sloot zich hiermee aan bij de brede oecumenische, internationale beweging die aandacht vroeg voor de 'samenhang van levensbedreigende ontwikkelingen: de toenemende armoede in de wereld, de wapenwedloop en de uitputting en aantasting van de natuurlijke leefomgeving'. De meeste van deze bedreigingen zijn nog onverminderd of in verscherpte vorm aanwezig. Een snel toenemende wereldbevolking en een verminderd en duurder aanbod van grondstoffen en voedsel vormen daarvan het bewijs. Klimaatverandering geeft aan deze problemen een extra urgentie die ons confronteert met 'het moment van de waarheid' voor wat het leven op aarde ons waard is.

De beweging waaruit deze brief voortkwam, het 'Conciliair Proces', heeft veel christenen geholpen om op een nieuwe manier hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te ontdekken en waar te maken. Vooral de inzet voor natuur en milieu kreeg een nieuwe impuls.

Twee decennia later bevinden de Nederlandse kerken zich in een andere positie. Een belangrijke rol, zoals de kerken die

hadden in het debat over kernwapens en kernenergie binnen het geheel van de samenleving, is nu minder vanzelfsprekend. De vragen rond religie en politiek spelen zich nu meer af rond de rol en waarde van religie in de samenleving in algemene zin, dan om de concrete inzet van de kerken voor gerechtigheid, vrede en heilheid van de schepping. Niettemin wil de Raad van Kerken in de actuele situatie trouw blijven aan de eerder uitgesproken keuzes en idealen. Die idealen komen ten diepste voort uit wat vanuit het evangelie vernomen is. Het zijn idealen die in iedere tijd opnieuw om vertaling vragen naar de actuele situatie en daarin getoetst moeten worden op hun aanspreekbaarheid. Deze toepassing wordt nu van het christelijk geloof en de kerken gevraagd in relatie tot wat velen zien als het grootste probleem en de grootste opgave voor deze eeuw: klimaatverandering. Een opgave die christenen met alle anderen in de samenleving delen. Uit onderzoek is gebleken dat klimaatverandering tot die ontwikkelingen behoort waar de Nederlanders zich de meeste zorgen over maken. Daarom is deze oproep zowel gericht tot leden van kerken, tot de kerken als organisaties, als tot de Nederlandse samenleving en overheid. Vanuit het besef te delen in de ervaring van het probleem en in de noodzaak van het vinden van een oplossing, willen wij als kerken zoeken naar een eigen, specifieke inbreng. Gaandeweg ontstaat een brede erkenning dat het klimaatprobleem óók een moreel, ethisch en een spiritueel

probleem is. Vanuit die optiek wordt aan de kerken gevraagd om vanuit de eigen geloofstradities een visie te ontwikkelen, die kan bijdragen aan het gesprek met politieke en maatschappelijke organisaties en met andere levensbeschouwingen. Daarbij hebben de kerken in hun verbondenheid van mondiale, nationale en lokale geloofsgemeenschappen en netwerken, waarin onderlinge solidariteit beleden en beoefend wordt, eigen specifieke moge-

lijkheden om op de uitdaging van de klimaatcrisis te reageren.

In deze oproep sluiten wij ons aan bij de vele kerkelijke, internationale en oecumenische verklaringen en hoopgevende perspectieven voor praktische verandering die de laatste decennia het licht zagen, maar in de Nederlandse kerken en samenleving nog onvoldoende aandacht en weerklank vonden.

perspectieven voor verandering

Drie posities

Dat het klimaat verandert, is voor iedereen zichtbaar. Maar over oorzaken, tempo, risico's en effecten wordt verschillend gedacht. Ten opzicht van de vraag of, hoe en in welke mate klimaatverandering plaatsvindt en er bedreigingen van uitgaan onderscheiden wij drie posities:

Een internationale wetenschappelijke consensus zoals verwoord door het International Panel on Climate Change (IPCC) van de Verenigde Naties. Die consensus houdt in dat het voor 90% zeker is dat de klimaatverandering in belangrijke mate wordt veroorzaakt door menselijk handelen. Wanneer wij er deze eeuw niet in slagen de mondiale temperatuurstijging tot maximaal twee graden te beperken, onder meer door vermindering van CO₂-uitstoot, kan een catastrofe veroorzaakt door klimaatverandering niet langer uitgesloten worden.

Aan twee kanten van deze positie vinden we meer afwijkende posities.

De ene positie kunnen wij die van de klimaat-sceptici noemen. Onder hen zijn wetenschappers die betwijfelen of de door het IPCC gehanteerde gegevens kloppen en of menselijk handelen wel zo'n grote invloed heeft, of die denken dat wij met een natuurlijke verandering van het klimaat van doen hebben. Soms bestrijden zij dat het terugbrengen van de hoeveelheid CO₂ in de atmosfeer zinvol is, en dringen er opaan dat wij de beschikbare middelen beter kunnen inzetten om de

gevolgen van de niet te stoppen klimaatverandering op te vangen. Ook als vermindering van energiegebruik door hen niet noodzakelijk wordt geacht voor de bestrijding van de opwarming van de aarde, willen zij wel pleiten voor een verminderd energiegebruik vanwege de snel oprakende grondstoffen.

De andere, meer radicaal waarschuwende positie wijst erop dat de internationale consensus berust op een compromis van verschillende wetenschappelijke posities, waarbij degenen die de situatie veel ernstiger zien onvoldoende gehoord worden. Zij maken duidelijk dat we er niet zonder meer van kunnen uitgaan dat de gemiddelde temperatuurstijging op aarde deze eeuw niet meer dan twee graden zal bedragen. Wij moeten ook ernstig rekening houden met de mogelijkheid dat die tot zes graden zou kunnen oplopen bij onveranderd beleid en gedrag. Tot deze groep behoren geleerden die menen dat sommige ontwikkelingen veel sneller kunnen gaan dan aanvankelijk aangenomen, zoals het verdwijnen van het poolijs. Ook zouden wij onvoldoende rekening houden met ons gebrek aan kennis van hoe ecologische systemen op elkaar inwerken. Zij waarschuwen dat als er in de wereldwijde energiehuishouding voor wat betreft verbruik en vernieuwing binnen de komende tien tot twintig jaar niet een echt radicale verandering plaatsvindt, er een omslagpunt bereikt wordt waarin de opwarming in een niet te stoppen versneling raakt. Daardoor komt het overleven

van de mensheid en grote delen van de natuurlijke leefomgeving op het spel te staan.

Wij vinden de internationaal bereikte consensus van groot belang als basis voor het noodzakelijke internationale beleid. Dit beleid is nodig voor het bewerkstelligen van de maatschappelijke veranderingen en technologische vernieuwingen die bijdragen aan een oplossing. Energiebesparing moet daarbij op de eerste plaats staan. Tevens moeten de resultaten van deze vernieuwingen aan alle landen beschikbaar gesteld worden. Deze belangrijke rol van de techniek mag er overigens niet toe leiden dat voorbijgezien wordt aan de grote bijdrage die de heersende combinatie van techniek en economie heeft geleverd aan het ontstaan van het klimaatprobleem.

Vanuit het belang dat wij hechten aan de internationaal bereikte consensus, distantiëren wij ons van de ontkenning van het klimaatprobleem, ook al is een verantwoord stellen van de waarheidsvraag in een open democratische samenleving een groot goed. De 'klimaatseptica' stellen soms wel degelijk belangrijke kwesties aan de orde zoals die rond de meest efficiënte inzet van beperkte middelen.

Niettegenstaande onze steun voor de consensuspositie voelen wij ons als kerken in het bijzonder uitgedaagd door deze meer radicale waarschuwende positie. Christenen kennen een bijbels-profetische traditie, waarbij Jezus zich

aansloot. Daarin wordt het bestaande onrecht in soms felle bewoordingen aangeklaagd. Profeten stellen ook concreet voor ogen wat de mensen staat te wachten wanneer ze op de ingeslagen - verkeerde - weg verder gaan. Niet als een noodlot, maar als een oproep tot bekering, tot omkeer, en het zoeken van nieuwe wegen. Vanuit deze visie zal ook scherper gekeken worden naar wat wij kunnen en moeten doen om rampen te voorkomen, met mogelijk radicalere uitkomsten dan die van de consensuspositie. De risicoanalyse is hier scherper en leidt tot hogere 'verzekeringspremies' in termen van economische en maatschappelijke kosten. Hooguit, zo wordt vanuit deze positie ingeschat, is er nog een 'genadetijd' van tussen de tien en twintig jaar. Alleen bij een spoedige start met radicale veranderingen is dan nog een 'zachte landing' mogelijk.

Hoe alle factoren die de verandering van het klimaat bewerken op elkaar inwerken, is nog niet in detail bekend. Daardoor is er nog veel onzekerheid over wat we met welke prioriteit en kans van slagen moeten en kunnen aanpakken. Toch weten wij dat er heel veel moet gebeuren en veranderen. Aansluitend bij de radicale waarschuwende positie zijn wij van mening dat de potentiële gevolgen van klimaatverandering - als wij niets doen - zo dramatisch en levensbedreigend zijn, dat wij bereid moeten zijn ondanks de marges van onzekerheid radicale stappen te zetten.

KWETSBAARHEID, VERANTWOORDELIJKHEID EN MOED

Voor een eigen inbreng van de kerken in dit debat, gaan wij uit van het begrip 'kwetsbaarheid'. Een kwetsbaarheid die verbonden is met de hierboven gesignaleerde onzekerheid. Wij hebben lang geleefd met een idee van de beheersbaarheid en de maakbaarheid van het leven, waardoor de mens, ook in relatie tot de natuur, zich soms onkwetsbaar achtte, of dat door de vooruitgang van wetenschap en techniek dacht te kunnen worden. De actualiteit van de klimaatverandering heeft dat beeld wreed verstoord. De mens en zijn natuurlijke leefomgeving van dieren en planten zijn in een web van leven in kwetsbaarheid met elkaar verbonden en op elkaar aangewezen. Mens en natuur zijn beiden afhankelijk van een atmosfeer waarin al het leven deelt. Het op elkaar inwerken van ecologische systemen en weersystemen en de effecten daarvan zijn voor de mens maar voor een deel na te rekenen. Wij gaan in toenemende mate beseffen dat ons onverwachte, levenbedreigende gebeurtenissen kunnen overkomen.

Mensen zijn potentieel slachtoffer, maar tegelijk dader, vooral in de rijke delen van de wereld. Daarbij moeten we erkennen dat slachtofferschap en daderschap niet evenredig verdeeld zijn. Het gelijktijdige besef van kwetsbaarheid (van mens én natuur) én daderschap legt des te meer nadruk op de noodzaak van het werken aan ecologische duurzaamheid. Ecologi-

sche duurzaamheid kan en mag echter niet los gezien worden van sociale duurzaamheid. Verstoringen van klimaat en milieu zetten ook het samenleven van mensen onder druk. Tegelijk hebben we te maken met onzekerheid van mensen over de gevolgen van effectief en rechtvaardig klimaatbeleid voor hun leven en dat van hun naasten. Zo is er sprake van dubbele kwetsbaarheid en onzekerheid. Deze onzekerheid tast de mogelijkheden aan om een stevig draagvlak voor een effectief en rechtvaardig klimaatbeleid te ontwikkelen. Om de ingrijpende veranderingen te bewerkstelligen die nodig zijn in het overgangsproces naar een duurzamer milieu en samenleving, is echter een krachtig draagvlak onder de bevolking noodzakelijk. Dit vraagt om politici met visie en durf en het vermogen deze visie in de samenleving te laten wortelen. Zij moeten afwegen hoeveel verandering een samenleving, die kwetsbaar en onzeker wordt, aan kan, en in welk tempo, zonder ernstig ontwricht te raken. Er is dringend een maatschappelijk debat nodig over de verhouding van wat de overheid dwingend kan en moet opleggen, en wat aan de vrijwilligheid van burgers, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties overgelaten kan worden. Ook hier raken wij aan morele en spirituele vragen, waarbij wij als kerken een rol kunnen en willen spelen. Erkenning van kwetsbaarheid is bijbels gesproken een moment van waarheid dat

tot een nieuwe, positieve inzet leidt. Er is geen ontkenning meer: zo staat het er met het leven op aarde voor. Nu kan dit besef van kwetsbaarheid leiden tot gevoelens van onmacht en wanhoop, tot berusting en passiviteit. Maar erkenning van kwetsbaarheid kan ook gezien worden als een doorgangsfase naar een positieve inzet voor verandering. Er wordt niets verdoezeld, vluchtgedrag wordt een irreële optie. Het christelijk denken en leven wijst hier

een weg: de mens die weet heeft van kwetsbaarheid en afhankelijkheid van een grotere werkelijkheid die zijn eigen persoonlijke kennen en vermogen te boven gaat, kan in vrijheid en bescheidenheid, maar met moed en hoop verder gaan. Ook omdat hij weet dat vanuit de beloofde toekomst zijn eigen perspectief omvangen wordt door een groter, genadig en genezend perspectief.

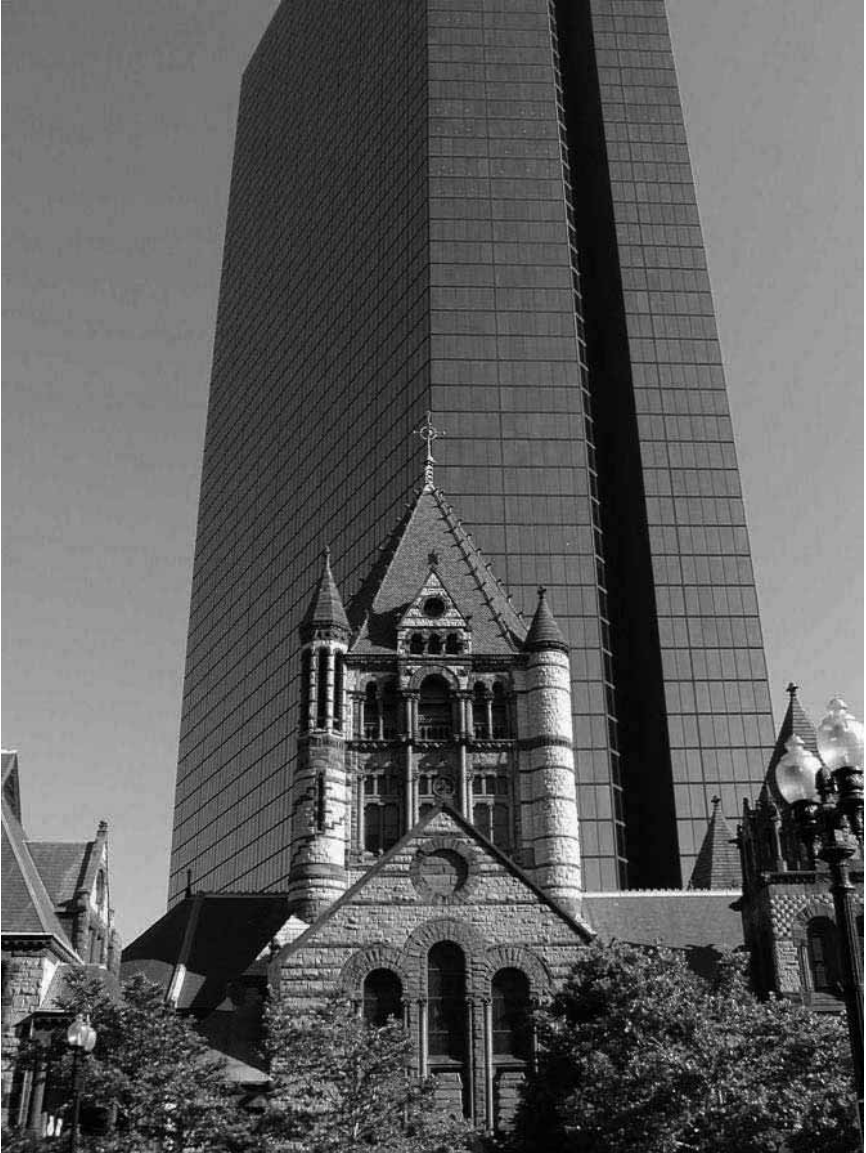

kwetsbaarheid van mens en natuur

Wijsheid

Het ontstaan van religie is in de moderne tijd vaak toegeschreven aan het gevoel van de mens afhankelijk te zijn van niet te kennen en te beheersen krachten in de natuur. Verwondering en eerbied voor de schepper en de schepping waren daarmee verbonden. Klimaatverandering stelt ons de vraag of wij dit basale oergevoel niet opnieuw serieus moeten nemen in ons zoeken naar een nieuwe spiritualiteit en een nieuw moreel klimaat. Het vraagt om een spiritualiteit en moraal die recht doen aan de kwetsbare verwevenheid van mens en natuur in hun afhankelijkheid van kosmische krachten, die voor de christenen met het geloof in God als schepper verbonden zijn. Vanuit de christelijke traditie mogen wij kwetsbaarheid ook invullen als 'je kwetsbaar durven opstellen'. Dit is een kern van christelijke spiritualiteit die wij in Jezus Christus herkennen: waar 'kracht zichtbaar wordt in zwakheid'. Christenen worden opgeroepen om 'in zwakheid sterk te zijn'. De vraag om genade en de zekerheid van genade zijn immers de echte bron van kracht. Christenen zijn geroepen om vanuit deze traditie niet alleen in de menselijke samenleving recht en zorgzaamheid tot gelding te brengen, maar deze ook in relatie tot het geheel van het leven, inclusief de dieren en de natuur, waar te maken. Traditionele deugden en bijbelse wijsheid, die het christendom deelt met andere religies, zijn altijd verbonden geweest met dit gevoel van kwetsbaarheid en afhankelijkheid: voorzichtigheid en matigheid in het omgaan met materiële goederen en de

waarschuwing voor overmoed bij grootse ontwikkelingsplannen. Een met de schepping verbonden spiritualiteit, die leeft in en vanuit de verwondering over de schepping, stimuleert zo tot een nieuwe eigentijdse invulling van deze aloude deugden. Zo kan recht gedaan worden aan de generaties die na ons komen en aan de natuur als schepping.

overmoed

Van schuld naar vernieuwing

De mens die zich in verbondenheid met anderen en zijn natuurlijke leefomgeving kwetsbaar weet, stuit op eigen tekortschieten en falen. Hij weet zich zowel deel van het probleem als van de oplossing. Door de klimaatverandering kan de moderne consument zich zijn eigen vijand voelen: hij bestrijdt niet alleen iets buiten zich, maar ook in zichzelf. Schuldgevoelens kunnen verlamdend werken en tot de overtuiging leiden dat verandering onmogelijk is. Vanuit christelijke optiek is de aanvaarding van eigen kwetsbaarheid, gebrokenheid en schuld echter een moment van vernieuwing, van nieuwe hoop en activiteit. Schuld en schuldbesef zijn geen ervaringen om bij te blijven staan, maar om doorheen te gaan. Traditionele christelijke begrippen als zonde, genade en vergeving willen niet anders dan wijzen op deze vernieuwing van het leven, door Christus. Het begrip zonde in bijbelse zin duidt daarbij op verkeerde levensoriëntatie, op het missen van het doel waarvoor het leven bedoeld was. Dat doel is in dit leven niet anders dan een goed leven op deze aarde, in een harmonieuze verbondenheid met God, mens en natuur. Het uitzicht op dat goede leven staat nu op het spel, én stelt vragen bij wat wij tot nu toe in onze consumptie-maatschappij als het goede leven gezien hebben. Het vraagt om bekering en een verandering van oriëntatie. Zo heeft de leiding van de Rooms-katholieke Kerk onlangs 'vervuiling' als een nieuwe, moderne zonde bestempeld. Een nieuwe zonde die er om vraagt te worden omge-

zet in de oude deugd van matigheid en beperking.

Van schuld naar vernieuwing: daarvan kunnen wij ook spreken in verband met de vraag of en hoe christelijk geloof en theologie mede schuldig zijn aan de milieu- en klimaatcrisis. Wij erkennen dat in de christelijke traditie soms de nadruk te sterk gelegen heeft op de mens tegenover de natuur: de mens als heerser over de natuur, die maximaal 'er mag uithalen wat erin zit'. Door de crisis wordt het christendom, evenals andere religies, uitgedaagd om na te gaan wat in hun traditie bijdraagt aan een oplossing en wat een oplossing in de weg staat. Dit heeft geleid tot een proces van bezinning en vernieuwing dat nog volop gaande is en om verdieping en verbreding vraagt. Daarbij dienen zich nieuwe perspectieven aan: de bijbel beschrijft de mens als een representant van God in zijn zorg voor heel de schepping. Als er al sprake is van een heersen over de natuur, is dat een dienend heersen, waarin mens en natuur in hun onderlinge verwevenheid tot hun recht mogen komen. Het christelijk geloof ziet niet alleen uit naar een vernieuwing van de mens, maar naar een nieuwe schepping, die mens en natuur omvat.

Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping

De verbondenheid van de thema's gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping, met gerechtigheid als eerste, heeft nog altijd een hoge actuele waarde.

Wanneer het op een van deze terreinen goed of verkeerd zou gaan, zou dat direct een doorwerking hebben op de andere terreinen. Klimaatverandering verbindt deze thema's op een nieuwe, ongekende, actuele en intensieve wijze met elkaar. Nooit eerder in de geschiedenis is het bestaan van mensen in alle delen van de

wereld, in verwevenheid met de natuur, zó in het belang van een gezamenlijk overleven met elkaar verbonden geweest. De verbondenheid van de drie terreinen kan tot een versneld neergaande spiraal leiden. Maar het kan ook leiden tot een nieuwe weg omhoog, naar een nieuwe, positieve verbondenheid, vanuit het besef dat wie zich op een van deze terreinen voluit inzet, ook op de andere terreinen positieve effecten bewerkt.

Het zwaarst getroffen

De kwetsbaarheid voor en door klimaatverandering is het grootst bij arme inwoners van ontwikkelingslanden. Hun situatie verslechtert in toenemende mate door meer droogte en overstromingen. Hierdoor komen een veilige leefomgeving en voedselzekerheid in gevaar. Grond die geschikt is voor voedingsgewassen dreigt gebruikt te worden voor gewassen voor biobrandstoffen. Die kunnen wel dienen voor vermindering van de uitstoot van broeikasgassen, maar kunnen ook de voedselprijzen doen stijgen. Natuurrampen, veroorzaakt door tyfoons, een stijgende waterspiegel bij kwetsbare eilanden en delta's, gaan de oplossingscapaciteit van deze landen meestal te boven.

De kwetsbaarheid van mensen in ontwikkelingslanden is veel minder een zelfver-

oorzaakte dan die van de deelnemers aan een westerse consumptiemaatschappij. In hun streven naar een menswaardig bestaan worden zij bovendien ernstig belemmerd door een klimaatverandering die vooral veroorzaakt is door de consumptiepatronen van rijke landen. Zij spreken dan ook terecht van een milieu- en klimaatschuld, die de rijke landen tegenover hen moeten inlossen. Zij wijzen erop dat rijke landen hun deel van de ruimte om CO₂ uit te stoten al ruimschoots gebruikt hebben en dat de 'ecologische voetafdruk' van de rijken nog altijd die van de armen vele malen overtreft. Daarmee hebben zij feitelijk de ruimte van arme landen om CO₂ uit te stoten aangetast, en daarmee hun mogelijkheden voor ontwikkeling op klassieke (d.w.z. op fossiele energie gebaseerde) ontwikkeling. Hun situatie verslechtert bovendien in toene-

mende mate door stijgende voedsel- en energieprijzen, die minstens voor een deel ook toe te schrijven zijn aan klimaatverandering. In tegenstelling tot ontwikkelingslanden bevindt Nederland zich wat dit betreft in een bevoorrechte positie. De kosten die wij kunnen dragen bij de ontwikkeling van een 'nieuw deltaplan' voor Nederland, mogen niet afgewenteld worden op de noodzakelijke steun voor de uitvoering van 'deltaplannen' elders in de wereld.

Klimaatverandering stelt ontwikkelingslanden in verschillende opzichten voor grote

investeringen. Dan gaat het om de kosten van aanpassing aan de onafwendbare gevolgen van klimaatverandering én om het zo veel mogelijk klimaatneutraal realiseren van de noodzakelijke economische groei. Rijke landen hebben - ook in hun eigenbelang - de taak en de plicht om daaraan bij te dragen door het beschikbaar stellen van kapitaal en niet vervuilde technologie. Daarbij is het ook van belang om attent te zijn op wat er binnen die samenlevingen en culturen zelf al aanwezig is aan inzichten en middelen.

gelijke kansen voor ontwikkelingslanden

Internationale verdelingsvragen

De kwetsbaarheid door klimaatverandering vraagt om een nieuwe discussie over delen. De belangen van landen in het Noorden en in het Zuiden raken erdoor verstrengeld. Kerken hebben in hun verbondenheid met kerken overal in de wereld een eigen en bijzondere rol te vervullen. Zij kunnen netwerken in het leven roepen, onderhouden en benutten, waarin met zichtbaar resultaat aan vernieuwing en onderlinge steun en bemoeiding gewerkt kan worden. Financiële ondersteuning gaat daarbij samen met uitwisseling van ideeën en ervaringen. Deze nieuwe verdelingsvraag houdt bovendien direct verband met vragen van oorlog en vrede. Verminderde beschikbaarheid van energie, voedsel en water doet de dreiging van conflicten toenemen.

Maar dat kan ook gebeuren door nieuwe beschikbaarheid van hulpbronnen, zoals gas en olie onder de Noordpool. 'Klimaatvluchtelingen' is een nieuw begrip dat spoedig een plek zal vinden in onze woordenboeken. Anderzijds biedt het besef dat het klimaatprobleem alle landen van de wereld voor het bereiken van een oplossing intensief met elkaar verbindt, ook enorme nieuwe kansen. Het zou goed zijn wanneer deze nieuwe situatie ertoe zou leiden dat milieubewegingen, vredesbewegingen en ontwikkelingsorganisaties veel nauwer met elkaar gaan samenwerken. Omdat deze bewegingen en organisaties ook binnen de kerken aanwezig zijn, zouden kerken hiertoe initiatieven kunnen nemen.

Verbondenheid

Voor christenen vindt verbondenheid een oorsprong in God, die een verbond sluit met de mensen, de dieren en de aarde (Genesis 9). Zo worden ze in hun recht, hun diversiteit en verbondenheid met elkaar erkend en gewaardeerd. Op deze wijze is de mens binnen het geheel van de schepping niet alleen rentmeester maar ook bondgenoot en partner. Door de klimaatverandering worden ook dieren zwaar getroffen en komen ecosystemen met hun met de schepping gegeven biodiversiteit steeds meer onder druk te staan. De verbondenheid van al het leven

moet meeklinken in het zoeken naar verbondenheid van mensen met elkaar. Wie zich kwetsbaar voelt, en daarin zichzelf niet genoeg is, zoekt verbondenheid met anderen, voor steun, bemoediging en het zoeken naar nieuwe leefpatronen. De kerk heeft zichzelf altijd gezien als een gemeenschap waarin verbondenheid centraal staat. Met het oog op de klimaatcrisis wordt die verbondenheid ook met andere maatschappelijke verbanden gezocht, in een gedeelde zorg en inzet. Juist die verbondenheid vormt een tegenwicht tegen de onzekerheid omtrent de

potentiële maatschappelijke, economische en politieke gevolgen waarvoor zowel klimaatverandering als een effectief klimaatbeleid ons stellen.

De meeste mensen weten dat een verandering van levensstijl noodzakelijk is om het klimaatprobleem aan te kunnen pakken. Tegelijk toont onderzoek aan dat besef en gedrag nog ver uiteenliggen. Veranderingen kunnen het beste ingezet worden waar leefvormen van productie en consumptie gezamenlijk ervaren en gedeeld worden. Mensen die een leefomgeving delen, kunnen elkaar versterken in klimaatvriendelijke consumptiepatronen. Niet: 'ik doe het niet, want mijn burens doen het ook niet', maar andersom: 'wat de burens doen, dat zou ik ook kunnen doen'. Of: 'Buurman/-vrouw waarom doe je niet mee?'

Pioniers

Het probleem van de klimaatverandering vraagt om vindingrijkheid, om radicale voorstellen tot verandering van pioniers op allerlei terrein. Zulk alternatief gedrag wordt het meest vruchtbaar op gang gebracht binnen bepaalde gemeenschappen die daarvoor open staan. Vanuit hun oorsprong zouden christelijk kerken zich ook als gemeenschappen voor alternatief gedrag kunnen verstaan, als inspiratie en stimulans voor anderen. Vanuit heden en verleden zijn er al veel voorbeelden van lokale kerkelijke gemeenschappen die dit spoor hebben gevolgd. Kloosters en gemeenschappen, zoals die van Benedictij-

Het belang van verbondenheid geldt ook op maatschappelijk en internationaal niveau. Niet 'waarom zouden kerken en milieuorganisaties zich voor een beter klimaat inzetten als anderen op de oude voet doorgaan', maar: 'kijk, dit ontwikkelt zich tot een brede maatschappelijke beweging'. Zo hoeven ook internationaal niet enkele landen of een enkele regio alleen de lasten te dragen en kan een enkel land zich niet verschuilen achter de vaststelling dat nog niet elk land meedoet. Vanuit het christelijk geloof doen we het goede uiteindelijk omdat we dat hebben leren kennen als het goede dat God van ons vraagt. Zelfs al weten we dat resultaten tijdens ons leven niet of nauwelijks zichtbaar zullen worden, we worden toch gevraagd om het goede te doen. De wijsheid van maat houden en grenzen kennen hangt niet van onze burens af maar moet allereerst in ons zelf geworteld zijn.

nen en Franciscanen zijn daarvan voorbeelden. Al sinds de jaren zeventig zijn er groepen binnen de kerken die zich inzetten voor een 'nieuwe levensstijl'. Ze ontstonden na een oproep door de Raad van Kerken in 1974, die mede een reactie was op het verschijnen van het rapport van de Club van Rome. Aanvankelijk lag het accent in deze beweging meer op de economische relatie met het Zuiden maar gaandeweg kreeg ook het milieu steeds meer aandacht.

In onze tijd komen kerkelijke groepen komen met initiatieven die reiken van het gezamenlijk starten van schone energie-

projecten, zoals zonne- en windenergie, via het delen van huishoudelijke apparatuur en auto's tot de keuze voor vleesarme of vegetarische (en daarmee minder vervuulende) maaltijden. Ook wordt de verbondenheid met de natuur benadrukt in projecten met aandacht voor kerk- en kloostertuinen en liturgisch bloemschikken. Met name bij een gezamenlijke inzet voor schone energie in kleine gemeenschappen beschikken kerken over eigen mogelijkheden. In veel Europese landen, zoals Engeland, Duitsland en Zweden, zijn daar al ervaringen mee opgedaan. Binnen deze groepen ervaart men dat een andere, minder consumptief ingestelde levenshouding en spiritualiteit veel opleveren in termen van welzijn en meer mens zijn, zoals door God met zijn schepping bedoeld. Jezus belooft ons volgens het evangelie van Johannes 'leven in overvloed', een leven vanuit de geest, in een

delende gemeenschap. Het is een beeld dat contrasteert met wat in onze samenleving doorgaans onder leven in overvloed verstaan wordt.

Kerken hebben veel ervaring met al veel langer bestaande vormen van levende solidariteit met en in gemeenschappen elders in de wereld. Denk aan de inzet voor fair trade, vrede, vluchtelingen e.d. We weten nu dat zich ook op die terreinen de gevolgen van klimaatverandering kunnen manifesteren (bijvoorbeeld als 'klimaatvluchtelingen' bij ons gaan aankloppen). Ook vanuit allerlei bestaande 'netwerken van toewijding' is dus een bijdrage aan een gezamenlijke aanpak van klimaatverandering mogelijk. Zo biedt klimaatverandering als crisis ons ook kansen. Om mens-zijn en kerk-zijn opnieuw te beleven en waar te maken.

ruimte

OPROEP

Deze aan bovenstaande verklaring verbonden oproep is gericht aan vier adressanten: de Raad zelf (1), de aangesloten kerken (2), de individuele leden van de kerken (3) en de organisaties van politiek en maatschappelijk middenveld (4).

1. De Raad van Kerken in Nederland:

- Neemt zich voor de eigen mogelijke en wenselijke rol in een lange-termijnprogramma uit te werken en uit te dragen, naar kerken, politiek en de bredere samenleving.
- Zal aanmoedigen en stimuleren dat de theologische en ethische achtergronden van het vraagstuk van klimaatverandering worden verhelderd en dat het thema wordt verankerd in het werk van de kerken.
- Ondersteunt de internationale en nationale oecumenische programma's rond klimaatverandering en zet zich in voor verdere bekendmaking ervan.

2. Van de kerken wordt gevraagd:

- Klimaatverandering en haar gevolgen een belangrijke plaats te geven op hun agenda en in hun werkzaamheden op het terrein van pastoraat, diaconaat, theologische studie (in gemeentes/parochies en opleidingen), toerusting en liturgie.
- Aan hun geloofwaardigheid bij te dragen door in de eigen organisatie waar te maken wat zij in deze oproep van anderen vragen. Een mogelijk instrument daarbij kan een 'kerkelijke klimaatrapportage' zijn, die bijv. in jaarverslagen wordt opgenomen.
- In hun contacten met overheid en politieke partijen aan te dringen op rechtvaardig en effectief klimaatbeleid, zo mogelijk in relatie tot de invoering van de klimaatwet.

3. Leden van de kerken worden aangemoedigd:

- Om de ernst van de situatie eerlijk onder ogen te zien in verantwoordelijkheid naar zichzelf, naar medegelovigen en naasten ver weg en dichtbij, en naar komende generaties.

- Om te zoeken naar een overtuigende en positieve invulling van een meer duurzame leefstijl, die van waarde is voor de (persoonlijke) kwaliteit van leven en voor de eigen en gemeenschappelijke spiritualiteit, en daarbij gebruik te maken van de mogelijkheden die allerlei (inter)kerkelijke en andere campagnes rond schone energie en energiebesparing, duurzame consumptie, fair trade, duurzame mobiliteit, natuur- en dierenbescherming, ontwikkelingssamenwerking e.d. nu al bieden.
- Om zich in verbanden van allerlei aard (kerk, politiek, vrijwillige inzet en zorg, school, bedrijf/werkkring e.d.) in te zetten voor een constructieve bijdrage aan de aanpak van het klimaatprobleem. FairClimate met zijn drieslag van besparen, vergroenen en vergoeden biedt daarvoor een goed aanknopingspunt.

4. Aan politieke en maatschappelijke organisaties wordt gevraagd:

- Om bij burgers en hun organisaties draagvlak te creëren en besef van de noodzaak van verandering; mede vanuit de morele en spirituele waarden die de kerken uitdragen.
- Om constructief te werken aan de formulering en implementatie van een rechtvaardig klimaatbeleid en bijbehorend duurzaam samenlevingsmodel waarin de Nederlandse medeverantwoordelijkheid voor de gevolgen van klimaatverandering voor mensen in ontwikkelingslanden wordt aanvaard.
- Om in internationale contacten en samenwerkingsverbanden een overtuigende en consequente visie op de samenhang van vrede en duurzame ontwikkeling te vertegenwoordigen en te bepleiten.

RECENTE KERKELIJKE UITSPRAKEN over klimaatverandering

Vanuit de Europese Oecumenische Assemblée in Sibiu (2007):

‘De wereldwijde klimaatverandering is een van de grootste bedreigingen voor de huidige en komende generaties. Zonder een verandering van geest en hart zullen technologische oplossingen of politieke onderhandelingen om het klimaat te beschermen hun doel niet bereiken. Kerken zouden daarom voorrang moeten geven aan de zaak van een verantwoorde-lijke en duurzame leefstijl. De specifieke bijdrage van de kerken aan de milieubeweging is een beter begrip van onze verbondenheid met het geheel van de schepping. Een eenvoudige levensstijl is nu een belangrijk christelijk getuigenis.’

Uit de besluitvorming van het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken (2008):

Het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken:

‘Roept de kerken dringend op om hun morele houding in relatie tot de wereldwijde opwarming en klimaatverandering te versterken. Daarbij brengen wij de negatieve effecten op arme en kwetsbare gemeenschappen in verschillende delen van de wereld in herinnering. Wij moedigen de kerken aan om hun pleitbezorging bij regeringen, NGO’s, de wetenschappelijke wereld en de zakensector te versterken om zo de samenwerking te intensive-

ren in antwoord op de mondiale opwarming en klimaatverandering.’

‘Roept op tot een diepe verandering in de verhouding ten aanzien van de natuur, economische politiek, consumptie, productie en technologische modellen.’

‘Vraagt theologische opleidingen, seminaries en academies om de zorg voor het geheel van de schepping te onderwijzen om zo het ethische en theologische begrip van de oorzaken van de mondiale opwarming en klimaatverandering en een duurzame levensstijl te verdiepen, wat nodig is voor het vinden van een antwoord.’

Uit persberichten vanuit het Vaticaan, maart 2008:

‘Het Vaticaan geeft een lijst van ‘nieuwe zonden’, inclusief vervuiling. In de maanden daaraan voorafgaand deed de paus een aantal krachtige oproepen voor de bescherming van het milieu, door te zeggen dat gebeurtenissen als klimaatverandering van het grootste belang zijn geworden voor de hele menselijke soort.’

Uit de zevende Algemene Vergadering van het Europese Christelijke Milieunetwerk (ECEN), september 2008:

De slotverklaring van deze bijeenkomst gaat onder meer in op de theologische basis van de oproep die in verband met klimaatverandering aan de kerken wordt gedaan:

‘Het engagement van de milieubeweging levert veel gelegenheden voor een getuigenis van ons christelijk geloof, van de boodschap van leven en hoop dat de Verlosser die de wereld zo lief had daarvan deel ging uitmaken, om die te verlossen. Vanuit een christelijk perspectief is ingaan tegen klimaatverandering zinvol als een teken – een teken dat Christus, het woord van God, in de wereld komt om leven te geven en niet de dood. Het is onze toegewezen taak dit goede nieuws aan het geheel van de schepping te brengen. De wortels van de vernietiging van het milieu door de mens zijn niet zo zeer te vinden in wat de mens doet, maar in onze diepgewortelde houdingen. Het is niet voldoende voor de mensen om in leven te blijven door de wereld om hem heen te gebruiken; zij hebben een relatie met de wereld nodig die niet alleen uit is op nut en gebaseerd is op de markt. De term ‘milieucrisis’ is niet geheel passend. De huidige crisis is niet zomaar in de werkelijkheid buiten ons (een crisis in onze fysieke omgeving), maar het is een crisis in ons, een crisis in de manier waarop wij denken, voelen en handelen.’

Uit: ‘Het is niet te laat voor een antwoord op de klimaatverandering. Een oproep van de voorzitter van de Raad van de Evangelische Kerk in Duitsland, bisschop Wolfgang Huber.’ (mei 2007):

‘Daarom verlangen christenen een beslist anders-denken en ombuigen van de klimaatpolitiek. Tegelijk weten zij zich geroepen om op het terrein van de eigen verantwoordelijkheid – in ondernemingen, media en maatschappelijke verbanden, in wetenschap, bestuur en politiek – de taak van klimaatbescherming ernstig te nemen. Zij zijn er ook toe geroepen om op hun eigen, persoonlijke terrein initiatieven te ontplooiën, zo klein en onbeduidend die op het eerste gezicht ook mogen lijken. Iedere afzonderlijke bijdrage aan de klimaatbescherming is zinvol, want de uitwerkingen versterken elkaar. Nog komen deze bijdragen niet te laat, ook wanneer anderen (nog) niet meekomen. Hoe meer mensen zich actief voor klimaatbescherming inzetten, des te groter is de waarschijnlijkheid dat zich dit ook in politiek handelen vertaalt.

Ook de kerk zelf kan en moet actief worden. Daarbij zijn voor kerkelijke gemeenten en kerkelijke instellingen veel praktische bijdragen aan klimaatbescherming mogelijk. Zulke stappen vormen niet alleen een perspectief voor de toekomst, zij zijn in talrijke kerkelijke gemeenten en kerkelijke en diaconale instellingen een beproefde praktijk’.

WAT WIJ ZELF KUNNEN DOEN

Wie begrijpt dat het bij klimaatverandering toch echt ook op hem of haar aankomt, kan vandaag nog beginnen met het volgen van een paar tips. Een paar veranderingen in ons consumentengedrag kunnen, als ze massaal worden uitgevoerd, enorme verbeteringen opleveren. Een compleet programma dat helemaal op klimaat is gericht is *FairClimate* het klimaatplan van ICCO en Kerk in Actie. Dit is gebouwd op de drieslag *verminderen, veranderen en vergoeden*, d.w.z. besparen op ons energiegebruik (bij de aanschaf en het gebruik van apparatuur, bij ons reisgedrag, bij onze voeding, vooral de vleesconsumptie), overstappen op groene energie (elektriciteit en gas) en compenseren voor wat er dan nog aan te hoge emissies van broeikasgassen overblijft, door een betaling ten bate van projecten rond duurzame ontwikkeling in het Zuiden. Zie www.fairclimate.nl Kijk ook eens op de website van HIER, de nationale campagne rond klimaatverandering: www.hier.nu Tal van organisaties en instellingen op het terrein van duurzaamheid - met hun informatie en acties - zijn via deze website bereikbaar.

Bewustwording

Net als in de burgersamenleving bestaan er ook in de kerkelijke wereld al langere tijd bewustmakingscampagnes en actiegroepen op milieuterrein. Ook in de vorige eeuw behoorden ze internationaal en landelijk al bij de voorlopers. De Actie Nieuwe Levensstijl, in de jaren zeventig, was een opvallend voorbeeld. Later kwam

de betrokkenheid ook tot uiting in de vele activiteiten in het zogeheten Conciliair Proces voor Gerechtigheid, Vrede en Heelheid van de Schepping.

De projectgroep Kerk en milieu, initiatiefnemer van de Klimaatbrief, ontstond in de tijd van het Conciliair Proces en heeft met haar initiatieven en materiaal in de loop der jaren veel kerkleden weten te bereiken. Intussen zijn er op het kerkelijk erf ook verschillende andere milieugroepen actief geworden, zoals het Christelijk Ecologisch Netwerk (CEN) en de werkgroep Kerk en Dier; veel van deze organisaties werken samen in het Interkerkelijk Milieu Netwerk. Ze zijn allemaal te vinden via de website van de projectgroep Kerk en milieu: www.kerkenmilieu.nl

Wie zich meer wil verdiepen in de samenhang tussen klimaatverandering, duurzame ontwikkeling, globalisering en vredesvragen kan terecht bij de bewustmakings- en educatieprojecten van de Stichting Oikos, bijvoorbeeld het project *Duurzaamheid en Gerechtigheid*. Kijk bij www.stichtinggoikos.nl Oikos en het arbeidspastoraat DISK doen samen het programma *Werken aan een geloofwaardige economie* dat lokale kerken de gelegenheid biedt om hun beleid met een *duurzaamheidsscan* op milieuvriendelijkheid te testen.

Ook in de wereld van land- en tuinbouw is niet alleen sprake van groeiende aandacht voor duurzaamheid maar ook voor diepere

achtergronden en spirituele betekenis van voedselproductie en landschapsbeheer. Grote groepen mensen die zich met het leven op het platteland verbonden voelen, of zich ervoor interesseren, ontmoeten elkaar op bijeenkomsten van het project *De waarden van het land*, dat het persoonlijke en maatschappelijke gesprek over de specifieke waarden en de morele thema's verbonden aan land- en tuinbouw, voeding, gezondheid en platteland wil stimuleren. Zie: www.waardenvanhetland.nl

Oecumene

De projectgroep Kerk en milieu en het CEN zijn samen aangesloten bij het Europese Christelijke Milieunetwerk ECEN. Dat nam o.a. het initiatief voor een jaarlijkse periode van kerkelijke aandacht voor natuur en milieu, de *Periode van de Schepping* (tussen 1 september en 4 oktober), een initiatief dat in de aanbevelingen van de derde Europese Oecumenische Assemblee van Sibiu in 2007 is opgenomen. Ook het ECEN heeft een eigen website: www.ecen.org

De Wereldraad van Kerken is al geruime tijd actief op het terrein van klimaatverandering. Zie www.oikoumene.org In de Rooms-Katholieke Kerk wordt voor de komende jaren veel verwacht van een binnenkort te verschijnen encycliek van Benedictus XVI over globalisering en klimaatverandering. Zie www.vatican.va en www.katholieknederland.nl

Als wereldkerk en via oecumenische contacten beschikken kerken over unieke internationale netwerken, die in toene-

mende mate bij de vragen rond globalisering, duurzaamheid en klimaatverandering worden betrokken. Kerken uit de zuidelijke delen van de wereld stellen daarbij herhaaldelijk indringende vragen aan hun geloofsgenoten in het Noorden, zo lazen we ook in de Klimaatbrief. In navolging van een ander initiatief van ICCO en Kerk in Actie, waarbij kerken uit het Zuiden in Zuid-Afrika een verklaring opstelden om vervolgens van hun partners in het Noorden te vragen hetzelfde te doen, zouden duurzaamheid en klimaatverandering ook in andere oecumenische contacten op verschillende niveaus (meer) aan de orde kunnen worden gesteld.

Liturgie

Wat kunnen kerkleden nog meer van zichzelf en van hun kerk verwachten? Daarvoor is het goed om ook andere onderdelen van de kerkelijke praktijk onder de loep te nemen.

In de *liturgie* spelen gelovigen het spel van bezinning op verantwoordelijkheid, schuld, verzoening en verandering. Omdat dat in vieringen een gemeenschappelijke ervaring is, kunnen gelovigen hun motivatie en inzet voor een vreedzame en duurzame wereld, een goede schepping, niet alleen aan God en aan elkaar beloven, maar elkaar ook onderling bemoeiden en elkaar erop aanspreken. Kerkgemeenschap en wereldwijde oecumene zijn voorbeelden van de verbondenheid waarover de tekst van de Klimaatverklaring spreekt. Kerken zijn immers onderdeel van een wereldwijd netwerk van mensen van verschillende seksen en

kleuren en van allerlei rangen en standen. Zo kan de viering van de liturgie als symbool van verbondenheid en engagement de praktijk van diaconie en dagelijks leven ondersteunen.

Viering en verdieping zijn overigens niet per se aan een godsdienstige ruimte gebonden. Ook een wandeling, een pelgrimage of een andere vorm van individueel of groepsgewijs uitgevoerde aandacht voor natuur en milieu kunnen gelovigen tot dieper bewustzijn van verbondenheid en verantwoordelijkheid brengen.

Voor ideeën en praktische tips op het gebied van liturgie is er veel te vinden op de website van Kerk en Milieu en de daaraan verbonden projecten Liturgisch bloemschikken, en Kerk- en kloostertuinen.

Als het om de Schepping gaat, liggen er in de bronnen van Schrift en Traditie schatten opgeslagen van inspiratie, verwondering, eerbied en zorgvuldige omgang met medeschepselen, mensen, dieren, planten en andere levensvormen en ecosystemen. Nieuwe aandacht voor wat er in de bijbelse scheppingsverhalen wordt gezegd en bedoeld, kan ook voor verdieping en voor concrete inzet rond het klimaatprobleem van veel betekenis zijn. Een recent voorbeeld van dergelijke inspiratie is het project *'Levend Huis'*, dat door Kerk en Milieu is ontwikkeld.

Bestuur en beleid

Kerkleden kunnen niet alleen deelnemen aan de regelmatige en specifieke milieucollectiviteiten van eigen kerk of oecumenische

organisaties. Ze kunnen ook hun voorgangers en bestuurlijke organen aanspreken op aandacht en betrokkenheid als het gaat om zorg voor de Schepping. Opdat kerken ook in eigen beleid het nodige doen.

Onder invloed en druk van financieel-economische factoren zijn in de afgelopen jaren al veel lokale kerkbesturen actief geworden in bezuinigen en besparen op energie en gebruik van grondstoffen. Er zijn verschillende groepen pioniers actief om hun vakkennis op het terrein van energiebesparing en duurzaam beheer voor anderen beschikbaar te maken; de werkgroep 'Kerk en Energie' is een goed voorbeeld. In ons omringende landen als Duitsland en Engeland zijn de ervaringen met milieubeleid in en rond kerkgebouwen nog verder gevorderd. Via oecumenische kanalen zijn hun kennis en expertise vrij gemakkelijk bereikbaar (zie de literatuur- en adressenlijst).

Net als in veel bedrijven (waar in het kader van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen de aandacht voor duurzaamheid blijft groeien) kunnen lokale kerken hun eigen beleid en organisatie op duurzaamheid toetsen. Ze kunnen daarvoor gebruik maken van door het arbeidspastoraat DISK en Kerk in Actie ontwikkeld materiaal: zie: www.duurzamekerk.nl

Kerk- en parochiebestuurders, bisschoppen en synodes hebben ook een eigen rol en taak in het bevorderen van bewustwording en activiteit op het gebied van milieu, duurzaamheid en klimaatverandering; door bezinning, beleid en individueel gedrag te beïnvloeden;

door de eigen organisatie te verduurzamen, inhoudelijk, procedureel en in voorbeeldgedrag (het principe *Practice what you preach* geldt toch bij uitstek voor kerken!).

Ook in hun nationale, internationale en oecumenische contacten kunnen kerkleiders de discussie en het concrete beleid van kerken stimuleren en ondersteunen.

Tenslotte kunnen ook in (oecumenische) ontmoetingen en lobbybijeenkomsten, tussen vertegenwoordigers van kerken en delegaties van politiek, bedrijfsleven en maatschappelijke middenveld, belangrijke stappen richting versterking en commitment op het gebied van klimaatbeleid worden gezet.

Gebed toegeschreven aan Franciscus

Heer, maak ons tot een werktuig van uw vrede.
Waar haat het hart verscheurt, willen wij liefde brengen.
Waar beledigingen worden geplaatst,
Willen wij vergeving brengen.
Waar verdeeldheid mensen van elkaar vervreemdt,
Willen wij eenheid stichten.
Waar dwaalleer rondgaat,
Willen wij vergeving schenken.
Waar twijfel knaagt, willen wij geloof brengen.
Waar wanhoop tot vertwijfeling voert, willen wij hoop doen herleven,
Waar duisternis het zicht beneemt, willen wij licht ontsteken.
Waar droefheid mensen neerslachtig maakt, willen wij vreugde brengen.

Heer, maak dat wij niet zozeer zoeken om getroost te worden,
als wel om te troosten;
om begrepen te worden,
als wel om te begrijpen;
om bemind te worden,
als wel om te beminnen.
Want door te geven ontvangen wij;
door onszelf te verliezen vinden wij.
door vergiffenis te schenken
verkrijgen wij vergeving;
door te sterven worden wij geboren tot eeuwig leven.

Amen.

toekomst